

МІСЬКІ РЕМІСНИКИ ПОДІЛЛЯ НАПРИКІНЦІ XVIII — У 30-х рр. XIX ст.

У статті аналізується становище ремісників Подільської губернії наприкінці XVIII – у 30-х рр. XIX ст. Крізь призму вивчення питань соціального походження ремісників, системи навчання та виробництва розглядаються проблеми економічного розвитку міст Поділля у вказаний період. Досліджується становище цехового ремесла в приватних поселеннях – містечка, у яких на прикладі поширення цехового устрою у XIX ст. спостерігається бажання власників поселень збільшити економічні зиски. Робиться висновок про те, що впродовж досліджуваного часу міські ремісники залишалися основними виробниками, що можна пояснити майже повною відсутністю мануфактурної і фабрично-заводської промисловості в містах Поділля. Саме через це повсякденні потреби населення задовольнялися невеликими ремісничими майстернями та армією дрібних промисловців-торгівців.

Ключові слова: Поділля, ремесло, ремісники, виробництво.

Основною групою виробників промислових товарів широкого вжитку у XIX ст. залишалися цехові ремісники. Цехи і надалі продовжували оберігати виробничу монополію своїх членів на виробничу діяльність. Окремі аспекти теми окреслені в роботах Ю. Сіциньського [7], П. Клименка [5], М. Карачківського [4], О. Компан [6], А. Задорожнюка [3] та інших дослідників.

Відомо, що наприкінці XVIII ст. тривала інкорпорації території Подільського краю до складу Російської імперії, що супроводжувалося занепадом громадсько-політичного життя, а також руйнуванням традиційного для регіону ремісничо-цехового устрою міського виробництва. В окремих цехах кількість майстрів була такою малою (до 5 осіб), що не дозволяло функціонувати цеховій системі і часто навіть різні за професіями цехи об'єднувалися. Зокрема, у 1803 р. кам'янецькі олійники і гончарі зверталися до царя Олександра I з проханням дозволити їм об'єднатися в один цех. Мотивували майстри таку потребу малочисельністю обох цехів і неможливістю через це виконувати громадсько-цехові обов'язки. Цех олійників в цей час налічував п'ять майстрів, а цех гончарів представляло шість ремісників [4, с.238-239].

Разом з тим, на початку XIX ст. спостерігається відродження цехового устрою ремесла, яке до кінця 1830-х років, за інерцією XVIII ст., отримало значне поширення. Діяли цехові статути польських часів та цехова організація виробництва за законами магдебурзького права. З переходом до російської законодавчої бази у виробництво за основу були узяті статті «Міського положення 1785 р.» та «Статуту цехів 1799 р.». Згідно цих законів ламалися цехові обмеження та корпоративна замкненість цехів. На перше місце виходив виробник – майстер, а не корпорація – цех. І якщо на території імперії Статут не отримав широкого розповсюджен-

ня, то на теренах Правобережної України, де цехова система мала глибокі вікові корені, вона отримала «друге дихання».

З метою охорони інтересів ремісників і поширення ремісничого устрою, на основі «Міського положення 1785 р.», створювалися станові ремісничі органи або ремісничі управи. Ремісничі управи являли собою структури ремісничого станового самоуправління, що займалися проведенням іспитів і видачею ремісничих свідоцтв на звання майстра і підмайстра, затверджували на посадах цехових старшин, відали прийомом у члени цехів і виключенням із них, стягненням штрафів за порушення цехових правил, розглядом конфліктів між майстрами і замовниками, збором податків. Упродовж 1802-1902 рр. ремісничі управи були підпорядковані міністерству внутрішніх справ.

Ремісничий устрій був надзвичайно складним, водночас не існувало загального органу, який би відав справами ремісників і представляв їх інтереси. На місцях ремісники підпорядковувалися магістратам і ратушам, органам передусім судовим. І лише в середині XIX ст. ремісники були підпорядковані міським думам. Окремі цехи стали управлятися виборними старшинами, а в цілому управління перейшло до ремісничих зборів (сходу), які обирали загальну ремісничу управу. Проте, діяльність цехових управ зводилася до станово-фіскальних функцій, а саме: складання громадських звернень від імені ремісничого стану, виборів посадовців, контролю за виконанням ремісничих повинностей, приписки і виписки із цеху, виданням свідоцтв на звання майстра і т.п. Згідно російського законодавства ремісники не складали окремих соціальних станів, а відносилися до міщан, проте управлялися окремим органом – управою. На чолі цеху знаходилася цехова управа, над цеховими управами загальна реміснича управа. Отже, цех створювався для виробництва і управління тими хто виробляє. Звідси дуалізм цехової природи – цех одночасно і адміністративний і виробничо-технічний заклад.

Характерною особливістю Поділля досліджуваного періоду була значна кількість міських поселень, так званих містечок, що перебували у власності, переважно польських шляхтичів і магнатів. На основі магдебурзьких законоположень були влаштовані цехові організації, які приносили значні прибутки власникам таких поселень. Окремі статuti були юридично оформлені і надані міським ремісничим корпораціям королівською владою впродовж XVI–XVIII ст. і залишалися чинними, разом з нормами магдебурзького права, до 40-х років XIX ст. Зокрема, статут кам'янецького цеху кравців 1723 р. регламентував їхню виробничу діяльність аж до 1840 р. [1, с.306-313]. Статут кам'янецького ткацького цеху, наданий королем Сигізмундом III у 1601 р., був перекладений з латини польською мовою у 1783 р. і надалі продовжував слугувати законодавчою базою кам'янецьким ткачам [7, с.71]. Статuti шевського (чоботарського) та ковальського цехів Сатанова були надані власником у 1704 р., а у 1801 р. були підтвержені новим господарем містечка [7, с.49]. Аналогічна картина простежується

в Янові [7, с.56], Миколаєві [7, с.59], інших містах та містечках Поділля.

Цехи у приватновласницьких містечках керувалися вимогами напівнатуральної господарської системи, яка панувала у магнатських господарствах. До складу таких цехів входили, в основному, учні і майстри, а праця організовувалася на особистій регламентації обов'язків кожного члена цеху. Такий зразок цехового устрою ілюструють цехи містечка Миньківці, записані у збірці «Права міста Миньковець» [5, с.10]. Миньковецький цеховий статут детально нормував становище підмайстрів та учнів. На першому місті стояло учнівство. Встановлювався його термін – 3-4 роки та платня за навчання – 60-80 злотих. Забезпечення швидкого та якісного навчання для хлопця – головне завдання, якого вимагали цехові правила. Миньковецькі статuti наголошували на необов'язковій «мандрівці» підмайстра і забороняли примушувати підмайстра йти практикуватися до інших цехів. Разом з тим, ці правила наказували приймати чужих «мандруючих» підмайстрів. Статuti суворо забороняли підмайстрам порушувати дисципліну, понеділкувати, ночувати «не вдома» (у майстра), тощо. Окремим положенням заборонялося, через змову, підвищувати ціну, пиячити під час різних цехових церемоній, а також утворювати братства. Майстрові дозволялося приймати на навчання хлопців і брати до роботи челядників скільки забажає. Таким чином, цехові правила ілюструють бажання землевласника примножити прибутки Миньковецького маєтку. З цією метою: збільшувалася кількість цехових ремісників, заохочуючи до містечка «мандруючих» підмайстрів і не відпускаючи у мандри своїх; створювалася система швидкого і ефективного навчання учнів; суворо заборонялися пиятика і марнотратство. Отже, точна регламентація цехових взаємин і правил спрямовувалася на збільшення промислових зисків, відображала спробу пристосувати цехову організацію до нових форм економічного життя початку XIX ст. Обмеживши братську функцію цехової організації, а також заборонивши традиційну для цехів практику братських учт, власник маєтку перетворив своїх ремісників на ефективний засіб збагачення.

Отже, в подільських містечках наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. продовжував діяти традиційний в краї цеховий устрій ремесла. Причому, на Поділлі, де переважна кількість містечок знаходилася у приватній власності, цехові норми набрали специфічних рис і оформлення. Колишні правові засади самоуправління перетворилися на юридично оформленні норми поліпшення економічної прибутковості поселень.

На початку XIX ст. цехова система організація ремісничої праці поступово змінювалася, прямуючи шляхом від самостійних цехових організацій до виробничих майстерень, підпорядкованих ремісничій управі. Специфікою Поділля залишалися глибокі традиції цехової організації, що відобразилися у бажанні і практичному втіленні ремісниками виключного права цеху на виробництво в місті чи містечку, на території яких існували цехи. Формально слі-

дуючи російським законам подільські ремісники і далі продовжували зберігати традиції минулих цехів, що можна пояснити більш як 500-річною традицією цехового устрою на Поділлі [2, арк. 11].

Отже, запроваджені на території Подільської губернії «Ремісничі положення 1785 р.» та «Статут цехів 1799 р.» стали чітко регламентувати організацію ремісничої праці. Проте, якщо у Ремісничому положенні 1785 р. ще відчутний вплив західноєвропейських цехових статутів (відносна свобода цеховиків, виділення цехом грошей на церкву), то Статут цехів 1799 р. фіксував повну залежність цехової організації від міської влади, повністю скасовував автономний устрій цехів та їх виборну адміністрацію. На думку П.В. Клименка, Статут цехів 1799 р. зробив цех органом урядового догляду за тим, як майстри виконують фіскові та ремісничо-промислові повинності. Класична цехова майстерня була установою технічно-економічною і культурно-освітньою, а майстерня «Статуту цехів...» – виключно промисловим підприємством, що давало його власникові економічні вигоди від фізичної праці не «машин», а людських рук [5, с.2]. Змінилося становище ремісничої організації у загальному міському житті. Цех, як окрема адміністративна одиниця, вже не входив до системи міського самоврядування.

Разом з тим, усвідомлюючи застарілість та недосконалість правової бази для промислового розвитку, уряд неодноразово робив спроби пристосувати цехову систему до нових соціально-економічних умов. Статут цехів 1799 р., а також реорганізація цехів 1802 р. дали початок окремому ремісничому станові. З'явилася так звана категорія «вічнозаписаних» ремісників, яка користувалася усіма правами міщан і платила податки, тоді як реальні виробники майстри і підмайстри часто таких прав не мали.

Таким чином, міські ремісники Поділля наприкінці XVIII – у 30-х рр. XIX ст. пройшли складний шлях відродження ремісничих традицій і правил на сонові колишніх магдебурзьких законоположень. Існування цехового устрою ремесла у традиційних правилах було тісно пов'язана із дією магдебурзького права і докорінно змінило ситуації у цеховому ремеслі після ліквідації останнього.

Список використаних джерел та літератури:

1. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною Комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском, Подольском и Вольнском генерал-губернаторствах (далі АЮЗР). – К. : Корчак-Новицкий., 1869. – Ч.V. – Т.1. – Акты о городах. – С.306-313.
2. Державний архів Хмельницької області, ф.307, оп.2, спр.6.
3. Задорожнюк А. Промислове виробництво в містах і містечках Подільської губернії кінця XVIII – початку XX ст. // А.Б. Задорожнюк, О.П. Реєнт. – К. : Інститут історії України НАН України, 2008. – 270 с.
4. Карачківський М. До історії кам'янецьких цехів /М. Карачківський // Записки историко-філологічного відділу. – К., 1928. – Кн.XVII. – С.238-239.
5. Клименко П. Цехи на Україні // П. Клименко. – К. : ВУАН, 1929. – Т.1, вип.1: Суспільно-правові елементи цехової організації. – [2], ХС, 199, VI с. – (ВУАН. Збірн. іст.-філолог. відділу, № 81).

6. Компан О.С. Міста України в другій половині XVII ст. // О. Компан. — К. : Вид-во АН УРСР, 1963. — 388 с.
7. Сецинский Е. Материалы для истории цехов в Подолии // Е. Сецинский. — Каменец-Подольский : Тип. С.П. Киржацкого, 1904. — 102 с.

А. Б. Задорожнюк

Городские ремесленники Подолии в конце XVIII – в 30-х гг. XIX вв.

В статье подан анализ состояния ремесленников Подольской губернии в конце XVIII – в 30-х гг. XIX века. Сквозь призму изучения вопросов социального происхождения ремесленников, системы обучения и производства рассматриваются проблемы экономического развития подольских городов в изучаемое время. Исследуется состояние цехового ремесла в частных поселениях – местечках, где на примере расширения цехового устройства в XIX веке прослеживается желание владельцев поселений увеличить экономические прибыли. Делается вывод о том, что на продолжении исследуемого времени городские ремесленники оставались основными производителями, что можно объяснить почти полным отсутствием в подольских городах мануфактурной и фабрично-заводской промышленности. Именно поэтому повседневные потребности населения края обеспечивали ремесленные мастерские и целая армия мелких промышленников-торговцев.

Ключевые слова: Подолия, ремесло, ремесленники, производство.

A. Zadorozhnyuk

Urban artisans Podolia at the end of XVIII – 30-s of XIX centuries

The paper filed state artisans analysis Podolia at the end of XVIII – in the 30-ies. XIX century. Through the prism of the study on social origin of craftsmen, training and production system deals with the problems of economic development Podolsk cities in the studied time. We investigate the condition of the guild crafts in private settlements – small towns, where the example of the expansion of the shop unit in the nineteenth century can be traced desire owners settlements increase the economic profit. It is concluded that the continuation of the test of time urban artisans were the main producers, that can be explained by the almost complete absence in the manufacturing Podolsk cities and factory industry. That is why the daily needs of the province's population provide craft workshops and a whole army of small manufacturers-traders.

Key words: Podolia, craft, craftsmen, production.

Отримано: 20.11.2016